

УДК 94 : 341.18 : [502.1+614.25(477) «18/19»

## **З'ЇЗДИ ПРИРОДОДОСЛІДНИКІВ І ЛІКАРІВ, ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ТА ПОПУЛЯРИЗАТОРСЬКОЇ РОБОТИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

*Інна Левченко*

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди,  
Україна, 08400, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30  
e-mail: inna.lewchenko2000@yandex.ru

Щорічні з'їзди природодослідників і лікарів дуже сприяли підтримці високого значення та положення науки у суспільстві та державі. Медицина, тим самим, наблизилася до природознавства впритул і перейняла раціональні, точні засоби дослідження природничих наук. Вона твердо обрала шлях експериментальної та аналітичної роботи. Лікарі, приєднавшись до засідань природознавців, стали для суспільства постачальниками надзвичайно великого масиву наукових праць із галузі природодослідництва.

У статті розглядаються актуальні питання проведення з'їздів природознавців і лікарів, які були ефективним засобом просвітницької та популяризаторської діяльності у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Метою цієї статті стало дослідження ефективності наукових з'їздів вчених для розвитку природничих і медичних знань в Україні у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Окремі питання цієї проблеми висвітлювалися у дослідженнях вченого другої половини ХІХ – початку ХХ ст. А.В. Погожева [8]. Окрему групу досліджень із заданої тематики складають праці науковців кінця ХХ ст., а саме: М.Ю. Караванської [4; 5; 6], С.П. Протько [10], С.П. Рудої [11], В.С. Савчука [12] тощо.

Найбільший вплив природничо-медичних з'їздів слід вбачати у піднесенні ролі міжособистісного спілкування фахівців, бо не можна недооцінювати ту роль, яку у формуванні світогляду вченого відіграє середовище [10, с. 61].

Оскільки саме потреба консолідації наукових сил країни через їхнє персональне знайомство й стала рушієм організації періодичних зібрань природознавців і лікарів, треба наголосити, що це завдання знаходило своє здійснення на кожному такому заході. Зав'язування фахових взаємин, невимушене міжособистісне спілкування стали найбільшими каталізаторами поживлення наукових

досліджень. Загальнодержавні природодослідницькі форуми надали можливість більш тісного фахового спілкування членам численних вузькоспеціалізованих природничих товариств [2, с. 84-99].

Делегати з'їздів природознавців і лікарів, а особливо ініціатори їх проведення (члени природничих і медичних Товариств), вважали справою свого життя повсюдну популяризацію результатів їхніх засідань [12, с. 82-83].

Натхненником і найбільш активним організатором природничих з'їздів на теренах Російської імперії став професор Карл Федорович Кесслер. У 1856 р. він почав цю клопітку справу, подавши відповідне клопотання до міністра народної освіти О.С. Норова, в якому був представлений проект організації з'їзду. У ньому Кесслер вказав на важливість їх проведення для природничих наук.

Підтримка Пирогова була дуже цінною для реалізації мрії К. Кесслера. Був отриманий дозвіл керівництва на проведення з'їзду та надані необхідні кошти. У червні 1861 р. у Києві відкрився перший у Росії з'їзд природознавців і викладачів природничих наук у гімназіях. Організація цілком лягла на плечі К. Кесслера.

Весною 1862 р. К.Ф. Кесслер знову розпочав клопотати про проведення у Києві другого з'їзду. Хоча Пирогов пішов з посади опікуна Київського навчального округу та не мав можливості допомогти, К. Кесслер отримав велику підтримку серед членів Київського товариства природознавців і Київського товариства лікарів. Дозвіл було отримано, і з 11 по 18 червня 1862 р. у Києві відбулося друге зібрання природознавців і лікарів [11, с. 93].

Проведені з'їзди не стали втіленням побажань К. Кесслера, оскільки мали локальний і тематично обмежений характер [5, с. 112-116].

Заслуги та фаховий рівень енергійного науковця, члена Київського товариства природознавців і суспільного діяча Карла Федоровича Кесслера, зокрема його внесок у започа-

ткування природничих з'їздів, ще за його життя були досить високо оцінені освіченою спільнотою. Він був обраний членом-кореспондентом Імператорської академії наук, дійсним членом шести російських природо-дослідницьких товариств і комітетів; почесним членом академії, трьох університетів, двох інститутів і чотирнадцяти природознавчих товариств. На Варшавському форумі була заснована стипендія імені К. Кесслера [3, с. 147-148].

III загальноросійський з'їзд природознавців у Києві відбувся у 1871 р. Його проведення ініціювали делегати II загальноросійського з'їзду у Москві [4, с. 72-75].

Комітет, який займався організацією з'їзду, очолювали представники від Київського товариства природознавців, Київського медичного товариства та Київського відділення Загальноросійського технічного товариства. Головою з'їзду був обраний професор М.П. Авенаріус, який був членом Київського природничого товариства.

Слід зазначити, що відділення наукової медицини за кількістю делегатів переважало відділення інших секцій. Так, відділення наукової медицини представляло 78 чоловік, математики, механіки й астрономії – 35, ботаніки, анатомії та фізіології рослин – 32, а хімії 32 [13, с. 13, 146]. Тому досить природним було те, що Г.Є. Щуровський вніс пропозицію надалі називати подібні з'їзди «з'їздами природознавців і лікарів», оскільки їх діяльність пов'язана не тільки з природознавством, а й з медициною.

Організатори з'їзду розуміли, що проведення закордонних з'їздів відбувається на більш високому рівні, до якого треба наближатися. Але завдяки відданості та наполегливості його ініціаторів, беззастережній зацікавленості вітчизняних натуралістів і лікарів, які вирішили не зважати навіть на епідемію холери, та щедрості можновладних покровителів цього вкрай необхідного заходу, з'їзд був проведений на належному рівні. Фінансова допомога для його проведення надійшла від міністра народної освіти, який двічі перераховував по 2 тисячі руб. (на устрій з'їзду та видання його матеріалів); від київського, подільського та волинського генерал-губернатора, князя О.М. Дундукова-Корсакова (1000 руб.); міського голови П.П. Демидова (1000 руб.) та Київського товариства природодослідників (300 руб.) [8, с. 113].

Загальноросійський з'їзд природознавців і лікарів в Одесі мав пройти у серпні 1881 р.,

але у силу різних обставин його двічі перенесли. Остаточною датою було обрано серпень 1883 р. [7, арк. 72, 80]. Усі викладачі фізико-математичного факультету, представники Бальнеологічного товариства, Товариства одеських лікарів, Товариства природодослідників при Новоросійському університеті увійшли до розпорядчого комітету, який займався організацією проведення з'їзду.

Пленарні засідання відкрилися промовою І. Мечникова, яка була присвячена значенню теоретичної розробки питань природознавства у зв'язку з практичними завданнями. У кінці промови професор Мечников зауважив, що з'їзди природознавців взагалі повинні вважатися настільки корисними, настільки здатні своїми теоретичними розробками сприяти встановленню раціональному світогляду [9, с. 1-6].

Вчені й організатори з'їзду намагались стимулювати роботу делегатів, запровадивши чотири премії у розмірі 500 руб. які мали назву «Кеслеревські премії за дослідження Криму» [9, с. 17, 18].

Варто зауважити, що лікарі на форумі займали небачене досі панівне становище: їх було 349 (51,7%) осіб у той час, коли на попередніх з'їздах кількість медиків коливалась у межах 12,5-37%. Вони провели у загальному підсумку 20 засідань (у тому числі 2 понадномових) [1, с. 622].

Позитивні враження від з'їзду відчули всі його учасники. Отримані знання з природничих і медичних знань науковці готувались передати своїм учням і студентам, які не мали можливості бути присутніми на цьому заході. Наступний з'їзд природознавців і лікарів планувалося провести за більшістю голосів на гостинній українській землі, а саме у великому університетському місті Харкові [9, с. 26].

Х з'їзд природодослідників відбувся 1898 року у місті Києві. Організаційний комітет очолював М.А. Бунге, а інші члени природничого та медичного Товариств надавали допомогу у проведенні цього заходу [6, с. 129]. Проблеми, що становили загальний інтерес, обговорювались на з'єднаних засіданнях з'їзду та місцевих громадсько-наукових організацій: Товариств природодослідників, лікарів, Фізико-математичного товариства.

Сучасники відзначали корисність природознавчих форумів для суспільного життя. На X загальноросійському з'їзді, зокрема, київський міський голова С. Сольський наголосив на тому, що Київ уважно спостерігає за прогресом природознавства у державі та викори-

стосує його надбання з метою кращого благоустрою та природокористування [6, с. 27].

Х з'їзд природознавців і лікарів був провісником не лише популяризаторської, а й науково-технічної думки ХХ ст. Він продемонстрував стрімкий прогрес науки і техніки, що відбувався на зламі століть. На його засіданнях виголошувалися змістовні доповіді, деякі з них стали справжньою подією у житті наукової спільноти. Завдяки подібним форумам представники різних галузей науки могли обмінюватися думками, обговорювати спільні проблеми, намічати шляхи подальшої творчої праці.

Результати популяризації природничих і медичних знань, шляхом проведення всеросійських з'їздів, члени Товариств відчули тоді, коли більше тисячі обивателів ладні були платити гроші, аби відчути себе причетними до процесів, що несли людству зміни у світосприйнятті та способі існування. У громаді стало ознакою доброго тону розуміння прогресивності природничо-історичних досліджень і сприяння їхньому проведенню. Саме тому список добродійників і меценатів з кожним черговим з'їздом ставав дедалі довшим, а відомі вітчизняні та закордонні фірми вважали за честь представити власне наукове обладнання перед учасниками з'їзду. Саме ці фактори додавали ще більших сил активним учасникам природничих і медичних товариств для організації та проведення наукових форумів.

Вітчизняні природничники та лікарі за допомогою з'їздів змогли підняти рівень природознавства, власний престиж в очах зарубіжних колег і зацікавленість громадськості до проведення таких необхідних заходів.

Загальноросійські природо-дослідницькі з'їзди стали одним із суттєвих факторів формування у студентів-природознавців нахилу до професійного заняття наукою. Ще з першого Загальноросійського з'їзду природодослідників професура заохочувала студентів природничих і медичних факультетів приймати активну участь у таких форумах [3, с. 376]. Під впливом цих заходів виховувалися молоді науковці, з яких багато хто своїми дослідженнями уславив власне ім'я. Це стосується членів природничих і медичних товариств України, наприклад, О.О. Борисяка (згодом академіка АН СРСР, директора Палеонтологічного інституту АН СРСР), І.П. Бородіна (академіка Петербурзької АН), К.А. Тімірязєва (член-кореспондента Петербурзької АН, одного з основоположників російської школи

фізіологів рослин), В.О. Кістяківського (академіка АН УРСР та АН СРСР, директора Колоїдно-електрохімічного інституту СРСР), М.В. Бобрецького (відомого українського зоолога-дарвініста), П.А. Тутковського (академіка АН УРСР та АН СРСР), О.О. Коротнєва (член-кореспондента Петербурзької АН), І.І. Мечникова (Нобелівського лауреата, почесного члена Петербурзької АН), Л.В. Писаржевського (академіка АН УРСР та АН СРСР, директора Українського інституту фізичної хімії, Лауреата Премії імені В.І. Леніна), С.Г. Навашина (академіка АН СРСР та ВУАН), О.М. Сєверцова (академіка АН УРСР та АН СРСР, одного з засновників еволюціоністичного напрямку у морфології), Д.Н. Синцова (академіка АН УРСР, Заслуженого діяча науки УРСР, директора НДІ математики та механіки Харківського університету), М.В. Цингера (відомого українського ботаніка, Лауреата Премії імені В.І. Леніна), Ф.Н. Шведова (ректора Новоросійського університету, основоположника реології дисперсних систем) і багато інших.

Отже, здійснення великого обсягу роботи членами природничих і медичних товариств в організації та проведенні Всеросійських з'їздів природознавців і лікарів була не даремною. Адже вони відіграли важливу роль у культурно-освітньому житті країни й у науковому розвитку природодослідництва, оскільки перебрали на себе головні функції наукових державних установ.

Ми можемо стверджувати, що з'їзди російських природничників і лікарів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. являли собою свідому та досить організовану наукову громаду, що може слугувати відображенням найбільш характерних рис розвитку вітчизняного природодослідництва та медицини у цілому.

Найбільше значення загальноросійських природничо-медичних з'їздів полягає у піднесенні ролі міжособистісного спілкування фахівців та у консолідації наукових сил країни, що істотно вплинуло на розвиток природодослідництва та медицини в Україні.

Безумовно, участь у роботі з'їздів сприяла вихованню наукової молоді, у числі якої розпочинали свій творчий шлях майбутні видатні діячі українського природознавства та медицини.

#### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Врач. – 1883. – Т. 4. – № 28. – С. 621-622.
2. Григорян Н.А. Из истории съездов русских естествоиспытателей и врачей / Н.А. Григорян // Історія освіти, науки і техніки в Україні: Зб. наук. праць. – К., 2004. – С. 84-99.
3. Дневник X съезда русских естествоиспытателей и вра-

чей. – К., 1898. – 213 с.

4. Караванська М.Ю. Всеросійські з'їзди природознавців і лікарів на теренах України / Марина Юрїївна Караванська // Історія укр. науки на межі тисячоліть: Зб. наукових праць. – К.: АН ВШУ, 2004. – Вип. 15. – С. 72-75.

5. Караванська М.Ю. Перші київські з'їзди природознавців: основні труднощі та недоліки їхнього проведення / Марина Юрїївна Караванська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія і філософія науки і техніки. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2004. – Вип. 11. – № 4. – С. 112-116.

6. Караванська М.Ю. Природничо-наукові з'їзди в історії української науки (друга половина XIX – початок XX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.07 / Марина Юрїївна Караванська; НАН України, Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва. – К., 2006. – 190 с.

7. Переписка с Министерством просвещения, Новороссийским университетом об учреждении в Одессе VII съезда естествоиспытателей и врачей. Дело канцелярии попечителя Одесского учебного округа. – Державний архів Одеської області, ф.42,

оп.35, спр.2667, арк. 72, 80.

8. Погожев А.В. 25-летие (1861-1886) естественнонаучных съездов в России: исторический обзор деятельности съездов естествоиспытателей и врачей в России и в Западной Европе / А.В. Погожев. – М., 1887. – 394 с.

9. Протоколы 7 съезда русских естествоиспытателей и врачей в Одессе. – Одесса, 1883. – 31 с.

10. Протько С.П. Роль научных обществ в формировании научных традиций: исторические традиции и опыт развития отечественной науки и техники / С.П. Протько // Сборник материалов по науковедению, истории науки и научно-техническому прогнозированию – К.: Наукова думка, 1988. – С. 59-62.

11. Руда С.П. Київські з'їзди природознавців та їх у розвитку науки і освіти / С.П. Руда // Праці Наукового товариства ім. Т.Шевченка. – Львів, 2000. – Т.ІV. – С. 85-98.

12. Савчук В.С. Иван Яковлевич Акинфиев. 1851-1919 / В.С. Савчук. – М.: Наука, 1996. – 110 с.

13. Труды III съезда русских естествоиспытателей в Киеве. – К., 1873. – 254 с.

### **Левченко Інна З'їзди природодослідників і лікарів, як ефективний засіб просвітницької та популяризаторської роботи у другій половині XIX – початку XX ст.**

У статті відтворено передумови заснування та хід роботи з'їздів природодослідників і лікарів Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. Авторка намагалась з'ясувати вплив загальноросійських з'їздів природодослідників і лікарів на розвиток науки та поширення природничих і медичних знань у суспільстві, показати ефективність такої форми організації науки як загальнодержавні з'їзди природознавців і лікарів.

**Ключові слова:** З'їзди природодослідників і лікарів, популяризаторська та просвітницька робота, члени товариств

### **Левченко Инна Съезды естествоиспытателей и врачей, как эффективное средство просветительской и популяризаторской работы во второй половине XIX – начале XX века**

В статье воспроизведены предпосылки основания и ход работы съездов естествоиспытателей и врачей Российской империи второй половины XIX – начала XX века. Автор пыталась выяснить влияние общероссийских съездов естествоиспытателей и врачей на развитие науки и распространение естественно-научных и медицинских знаний в обществе, показать эффективность такой формы организации науки как общегосударственные съезды естествоиспытателей и врачей.

**Ключевые слова:** Съезды естествоиспытателей и врачей, популяризаторская и просветительская работа, члены обществ

### **Levchenko Inna Congresses of naturalists and physicians, as an effective means of educational and promotional work in the second half of XIX – early XX century**

The article reproduced the prerequisites for the Foundation and work of congresses of naturalists and physicians of the Russian Empire in the second half of XIX – early XX century. The author tried to determine the effect of the all-Russian congresses of naturalists and physicians in the development of science and dissemination of scientific and medical knowledge in society, to show the effectiveness of this form of organization of science as a national Congress of naturalists and doctors.

An important part of the article is available to members of the natural and medical societies, who not only participated in scientific congresses, but and initiated holding of such forums in the Russian Empire. With reference to the source base the article reveals the role of congresses of naturalists and physicians in the development of educational and promotional work, defined the contribution of congresses in the consolidation of Russian scientists, played against the conventions of the State, scientific community and the public.

**Keywords:** Congresses of naturalists and physicians, popularization's and educational activity, members of the societies

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Погромський В.О., к.і.н.

Надійшла до редакції 28.10.2016 р.